

УДК 321.022

Манойло Д. О.

Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна

ПОНЯТТЯ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ В КОНТЕКСТІ СПЕЦИФІКИ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

Детально розглядаються та аналізуються підходи до визначення поняття політичної опозиції, які наразі вживаються у вітчизняній і зарубіжній політології. Досліджуються специфічні риси української політики, які слід брати до уваги при визначенні політичної опозиції. У процесі дослідження було розгалужено такі поняття як „опозиція”, „парламентська опозиція”, та „політична опозиція”. Запропоновано підхід, що найбільш підходить до визначення політичної опозиції в контексті української політики.

Ключові слова: політична опозиція, парламентська опозиція, опозиція, ресурсний підхід, інституційний підхід.

Манойло Д. А.

ПОНЯТИЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ОПОЗИЦИИ В КОНТЕКСТЕ СПЕЦИФИКИ УКРАИНСКОЙ ПОЛИТИКИ

Детально рассматриваются и анализируются подходы к определению понятия политической оппозиции, которые на сегодняшний день употребляются в отечественной и зарубежной политологии. Исследуются специфические черты украинской политики, которые следует принимать во внимание при определении политической оппозиции. В ходе исследования были разветвлены такие понятия как „оппозиция”, „парламентская оппозиция” и „политическая оппозиция”. Предложен подход, который наиболее подходит к определению политической оппозиции в контексте украинской политики.

Ключевые слова: политическая оппозиция, парламентская оппозиция, оппозиция, ресурсный подход, институциональный подход.

Manoilo D.

THE DEFINITION OF POLITICAL OPPOSITION IN THE CONTEXT OF SPECIFICITY OF UKRAINIAN POLITICS

Approaches to the definition of the political opposition, which today are used in ukrainian and foreign political science, are reviewed and analyzed in detail in the article. Specific features of Ukrainian politics, which should be taken into account in determining the political opposition, are studied. During the study, concepts such as the „opposition”, „parliamentary opposition” and „political opposition” were branched. Approach that is most appropriate to the determination of the political opposition in the context of Ukrainian policy is proposed.

Key words: the political opposition, the parliamentary opposition, the opposition, the resource-based approach, the institutional approach

Політична опозиція є центральною темою багатьох сучасних досліджень. Ця тематика також фігурує в численних законопроектах, обговореннях, наукових конференціях. Враховуючи давню історію політичної опозиції, яка з'являється

одночасно з появою формалізованої влади, та підвищений інтерес до цього явища з ХХ століття, зумовлений демократизацією європейських країн, не дивно, що сьогодні як у вітчизняній, так і у закордонній науці ми маємо певну неоднозначність серед науковців щодо визначення політичної опозиції. Не зважаючи на те, що українські дослідники політичної опозиції мали справу з уже розробленим західними

науковцями полем, домовитись про єдине визначення цього феномена вони не змогли. На додачу до невизначеності, не рідким серед дослідників є ототожнення таких понять, як „опозиція”, „політична опозиція” та „парламентська опозиція”.

Метою статті є дослідження та аналіз поняття політичної опозиції крізь призму української політики, тобто винайдення такого поняття, яке б оптимально підійшло українським дослідникам, які працюють над проблемою політичної опозиції в Україні. Також окремими завданнями статті є розгалуження зрощених понять „політична опозиція”, „парламентська опозиція”, „опозиція” та розгляд існуючих підходів до поняття політичної опозиції.

Не зважаючи на те, що вивчення опозиції є наразі актуальним (серед найвидатніших дослідників цієї проблематики варто зазначити Д. Альтмана, Ф. Гізо, Р. Даля, Ц. Зукко, Е. Колінські, Х. Лінца, А. Пшеворського, Г. Рота, Л. Хелмса), вітчизняні дослідники не можуть похизуватись розробленістю поняття політичної опозиції. Питаннями, пов'язаними з визначенням опозиції, парламентської опозиції та політичної опозиції займалися такі українські науковці, як В. Горбатенко, У. Ільницька, О. Масловська, І. Павленко, О. Сас, О. Совгіря.

Як вже було зазначено вище, в сучасній політології немає єдиного визначення політичної опозиції. Головною причиною цієї проблеми є відсутність визначення опозиції і в українському законодавстві. Так, ані в Конституції, ані в чинному законодавстві, ані в інших нормативно-правових актах немає чіткого визначення політичної опозиції. В різних законопроектах пропонуються її діаметрально протилежні визначення, що свідчить про відсутність на законотворчому рівні усвідомлення необхідності чіткої дефініції інституту опозиції.

Загалом усі існуючі в наукових працях визначення ґрунтуються на інституційному, етимологічному або ресурсному підходах [1]. Зазвичай, в юридичних і політологічних енциклопедіях та довідниках для визначення політичної опозиції використовується етимологічний підхід, який є найбільш узагальненим серед інших. Наприклад, таким визначенням є наведене в юридичній енциклопедії, укладеній за участі відомого політолога

В. Горбатенка: „протиція, опір офіційній політиці, певним діям і поглядам” [2, с. 235]. Так, він визначає опозицію через діяльність, що спрямована проти панівної думки або думки більшості. У рамках цього підходу опозиція виступає як якийсь процес, діяльність без прив'язки до конкретних політичних суб'єктів. Етимологічний характер підходу зумовлює і цілий ряд накладених обмежень. Розуміння, ключовою точкою якого є процес протиставлення, не враховує причин і цілей протиставлення.

Як бачимо, в рамках цього підходу нівелюється політичний аспект, а феномен політичної опозиції може бути розглянутим як діяльність груп тиску або суспільних рухів, тобто в такому контексті йдеться швидше про такий термін, як „опозиція”.

У західних джерелах найчастіше використовується інституційний підхід для визначення політичної опозиції, в якому істотна увага приділяється головному елементу політичної системи – політичній партії. У вітчизняній політології політична опозиція, визначена в рамках інституційного підходу і частіше називається „парламентською опозицією”. Головним інституційним елементом опозиційних структур є партії, які набувають статусу опозиційних чи правлячих під час виборчих змагань [3]. Типовим визначенням є запропоноване О. Совгірею: „добровільне об'єднання депутатів парламенту, що здійснюється на основі права, гарантованого конституцією, законодавством або закріпленого у конституційних звичаях, які не підтримують офіційного політичного курсу глави держави та/або уряду й, як правило, не є членами політичної партії (блоку), що (який) висунула (висунув) кандидатуру чинного глави держави на виборах глави держави, як правило, не представлені у складі уряду та можуть провадити діяльність, спрямовану на зміну офіційного політичного курсу глави держави та/або уряду, та/або на легальне усунення з посади глави держави або окремих членів уряду, або його відставку загалом, та/або на контроль за діяльністю глави держави та/або уряду” [4]. Це визначення цілком підходить для аналізу західноєвропейської політичної опозиції, яка є організованим елементом усталеної політичної системи. Проте є певні проблеми при використанні

цього визначення в контексті специфічної української політики. Так, з поля визначення випадають ті політичні партії, які ведуть повноцінну політичну діяльність, проте не обрані у парламент. Наприклад, такою партією була ВО „Свобода”, яка до її обрання у Верховну Раду вела опозиційну діяльність на регіональному рівні. Наразі активізував свою опозиційну діяльність громадський рух „Український вибір”, який був створений до виборів. Причому він намагається розширити її за рахунок залучення інших громадських організацій (приміром, „Жінки за майбутнє”).

Аналізуючи подібні рухи, партії та різноманітні організації громадян, що ведуть активну громадську діяльність, яку можна сприйняти як опозиційну, слід відокремлювати суб’єкти суспільних відносин від політизованих утворень. У цьому контексті, на нашу думку, треба використовувати класифікацію, надану Ю. Розенфельдом та Н. Осиповою, а саме: „за характером дій виокремлюють конструктивну опозицію (дії опозиції спрямовані на поліпшення якості політичного управління, стимулювання влади до реформ) та деструктивну (її дії спрямовані на створення перешкод у діяльності владних структур)” [5, с. 179].

Слід не забувати і про „опозиційні проекти” домінуючих партій, які позиціонують себе як опозиційні до та під час виборів, а одразу після них об’єднуються з домінуючою партією, посилюючи її позиції в парламенті та місцевих, обласних радах. У такому випадку опозиційність конкретної партії є лише декларованою та використовується для отримання додаткових голосів від опозиційно налаштованих виборців, які не віддали би своїх голосів домінуючій партії. Зокрема, таким проектом була партія „Сильна Україна”.

З огляду на вищесказане, ми бачимо кілька головних специфічних рис української політики, які треба враховувати при визначенні феномена „опозиція” – це її можливе функціонування поза парламентом та існування такого явища як „опозиція до опозиції” (поява певних політичних об’єднань, що протиставляють себе не домінуючій партії, а опозиції). Ще однією необхідною рисою опозиції є організованість. На думку Д.П. Зеркіна, опозицією можна вважати внутрішньо

структуроване об’єднання людей, усвідомлено протиставлене домінуючій в даній політичній системі силі [6, с. 39].

Також при аналізі феномена політичної опозиції слід враховувати і неорганізованість українського політичного ринку, і часті зміни виборчої та, як наслідок, партійної системи, а сам аналіз радше проводити, використовуючи метод історичної ретроспективи, оскільки він дає можливість чітко визначити опозиційні партії та рухи від штучно створених „опозиційних” проектів.

Крім того, важливо підкреслити, що політична опозиція, не репрезентована у представницьких органах, не може посилатися на мандат виборців, а, отже, її політична активність не є легалізованою довірою виборців. Цей момент усуває фактично неможливу для виконання необхідність давати чітке визначення, що вважати політичною опозицією (чи навіть кого вважати політичним опозиціонером) за межами політичних партій, представлених у виборних органах влади, з наступною необхідністю надання правових гарантій кожному такому суб’єктові. Також чи не найголовнішою ознакою опозиційності має бути висунення власної, відмінної від урядової, програми політичного та економічного розвитку країни [7, с. 17].

У такому контексті особливу увагу слід приділити ресурсному підходу до аналізу та визначення політичної опозиції. Цей підхід ґрунтується на теоріях „обміну ресурсами”, одну з яких розробив П. Блау. Переваги його теорії полягають в тому, що влада розглядається винятково як володіння певними ресурсами (благами) і, відповідно, домінуючою партією є та, яка концентрує в своїх руках найзначніші політичні ресурси (а саме, можливість перерозподілу благ), а політичну опозицію в такому випадку слід розуміти як об’єднання чи партії, яким бракує політичних ресурсів для домінуючого положення та які претендують на те, щоб оволодіти ними (тобто, владою).

Ресурсний підхід має свої обмеження як концепція пізнання влади. У руслі цього підходу влада розглядається як якась „чорна скринька”, що перетворює ресурси на вході у вплив на виході. При цьому внутрішні процеси прийняття рішень владою залишаються за дужками аналізу. Однак сконструйоване на базі ресурсного

підходу визначення опозиції багато в чому робить це обмеження менш важливим. З точки зору опозиції, в цілому не важливі внутрішні процедури владного суб'єкта, влада розглядається як цілісний суб'єкт [1].

Слід зазначити, що в різних політичних системах найзначнішим політичним ресурсом можуть виступати різні блага. Найбільш поширеним домінуючим політичним ресурсом є можливість розподіляти блага в системі. Разом із тим не менш важливим може стати репресивний ресурс – контроль над армією, силовими та правоохоронними органами. Цей факт обмежує подальший аналіз опозиції в інших державах, проте, на нашу думку, ресурсний підхід якнайкраще підходить для визначення української політичної опозиції, оскільки він враховує всі специфічні риси української політики.

Методологією визначення основного ресурсу в конкретній системі має стати аналіз процесу прийняття політичних рішень. У найбільш простому випадку виявлення домінуючого політичного ресурсу (а з ним і владного суб'єкта) може бути обмежене аналізом конституційних прав політичних інститутів. Цей спосіб є ефективним, коли домінуючий політичний ресурс знаходиться в системі державної влади і форми його контролю законодавчо зафіксовані. У складніших випадках в аналізі необхідно враховувати більш великий спектр чинників.

Складність виявлення опозиції в рамках ресурсного підходу полягає ще й у тому, що політичний процес є дискретним [1]. Зміна володаря домінуючого політичного ресурсу відбувається не постійно, а в конкретний момент часу: або під час виборів, або в результаті перевороту. Таким чином, критерієм, за яким можна визначити, чи бореться та чи інша сила за домінуючий політичний ресурс в кожен конкретний момент часу, повинен стати комплексний аналіз діяльності сили, що претендує на статус опозиційної, між точками дискретного процесу. Показники, що використовуються при подібному аналізі, різноманітні і залежать від способу досягнення домінуючого політичного ресурсу: популяризація партії, розстановка своїх представників на невиборчих посадах у середній ланці, діяльність по зміні характеру домінуючого політичного ресурсу.

Прикладом визначення політичної опозиції в рамках ресурсного підходу може бути дефініція, наведена дослідницею І. Павленко, а саме: „політичною опозицією сьогодні прийнято вважати політичну партію чи групу політичних партій, які не взяли участі у формуванні вищих органів виконавчої влади, ставляться критично до політичної програми, запропонованої діючою владою, та сформулювали власну альтернативну програму дій, а також мають за основну мету конституційними методами досягти влади” [7, с. 16].

Розуміння політичної опозиції як організованої групи суб'єктів, що веде боротьбу за володіння домінуючим політичним ресурсом системи, дозволяє досить впевнено і результативно використовувати зазначену концепцію при аналізі політичної взаємодії в рамках конкретних систем.

Визначаючи опозицію як претендента на володіння владою, ми концентруємося на реально значущих силах, здатних змінити status quo системи. При цьому розширене тлумачення суб'єкта опозиції (не тільки партії) і домінуючого політичного ресурсу (не тільки державний апарат) дозволяє більш тонко аналізувати процеси, що відбуваються в даній політичній системі.

Інститут опозиції набуває особливого значення в суспільствах перехідного типу, де немає традиції демократичного правління, відповідних форм реалізації політики на засадах здорової конкуренції і толерантності, де ще й досі відчувається вплив моністичного розуміння політичного буття. Тому особливо важливим як для політичної науки, так і для практики є її належне гносеологічне визнання, що запобігало б однобічному її розумінню, а відтак і спотворенню на практиці її суспільного призначення [8, с.45].

Концентрація теоретичної уваги на значущих суб'єктах політики дозволяє виробити інструментарій для аналізу опозиції, схему, за допомогою якої можна відстежувати процес формування різних моделей і технологій взаємодії влади та опозиції, виявляти основні фактори, що впливають на утворення тієї чи іншої моделі. Практичним результатом такого аналізу може стати визначення потенційно вразливих місць існуючого режиму, формування найбільш ефективної моделі відносин між найбільшими політичними

силами, що зберігає стабільність і ефективність системи в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаврилов Г. Политическая оппозиция: проблемы категориального осмысления термина. [Електронний ресурс] / Г. А. Гаврилов // Альманах „Дискурс-Пи”. – Вып. 2. – Режим доступу: <http://discourse-pi.uir.ru/avtor/gavrilov.php>.
2. Шемшученко Ю. Юридична енциклопедія / Ю. С. Шемшученко, М. П. Заблук В. П. Горбатенко та ін. – Т. 4. – Київ: "Українська енциклопедія", 2002. – С. 282.
3. Сас О. Теоретичні та практичні реалії української опозиції [Електронний ресурс] / О. Сас // Віче. – 2011. – №18. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2711/>
4. Совгиря О. Правовий статус парламентської опозиції (порівняльно-правовий аналіз): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2005.
5. Розенфельд Ю. Опозиція в демократичному суспільстві / Ю. Розенфельд, Н. Осипова // Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика. – К.: Навч.-метод. каб. вищ. освіти М-ва освіти України, 1996. – С. 178-181.
6. Зеркин Д. Политический конфликт и оппозиция / Д. П. Зеркин // Социально-политический журнал – 1998. – № 5. – С. 37-48
7. Павленко І. Правовий статус опозиції / І. Павленко // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5 (14). – С.16-30.
8. Ткаченко Т. Опозиція як політичний інститут і форма суспільного протесту / Т. Ткаченко // Політичний менеджмент – 2007. – № 5. – С. 40-45.